

Toplum Bilimleri Dergisi – Journal of Social Sciences

ISSN: 1306-7877 e-ISSN: 2147-5644

Din–Siyaset İlişkileri: *Kur'an–ı Kerim* Örneği

Relationship Between Religion and Politics: Exmaple of the *Holy Qur'an*

Arif KORKMAZ

Dr. Öğr. Üyesi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi

Konya, Türkiye

Dr., Necmettin Erbakan University, Ahmet Keleşoğlu Faculty of Theology

Konya, Turkey

arifkorkmaz1976@hotmail.com.tr

<https://orcid.org/0000-0002-3298-3887>

Makale Bilgisi / Article Information

<http://dx.doi.org/10.29238/tbd.2007.40443>

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 06.01.2020

Yayın Tarihi / Published: 25 Haziran / June 2020

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran / June 2020

Cilt / Volume: 28

Sayfa / Pages: 15-32

Copyright © Published by Toplum Bilimleri Dergisi – Journal of Social Sciences.

All rights reserved www.toplumbilimleri.com

Din–Siyaset İlişkileri: *Kur'an–ı Kerim* Örneği

Öz: Din ile siyaset kurumları arasındaki karşılıklı ilişkinin insanlık tarihinin en erken dönemlerine kadar gittiğini söylemek yanlış olmasa gerektir. Öyle ki toplumsal kurumların modern toplumlardaki kadar birbirinden ayrılmadığı dönemlerde din ve siyaset kurumlarının iç içe olduğu ve bu iki kurumun zamanla birbirinden ayrılmaya başladığı bilinmektedir. Ancak modern dönemde de hala din ve siyaset arasındaki ilişkinin tamamen son bulmadığı, dinin siyaseti ve siyasetin dini alanı etkilemeye devam ettiği görülmektedir. Dolayısıyla din–siyaset ilişkileri günümüzde de sosyoloji ve din sosyolojisi alanının en önemli ve tartışmalı konularından biri olmaya devam hala etmektedir. Ancak bu makale din–siyaset ilişkileri tarihinin erken dönemlerine inmeye çalışacak ve bu amaca ulaşabilmek için insanlık tarihinin farklı dönemleri hakkında önemli bilgiler içeren *Kur'an–ı Kerim*'i bir örneklem çerçevesi olarak kullanacaktır. Bu çerçevede bu makalenin konusu *Kur'an*'daki peygamber kıssaları bağlamında din–siyaset ilişkileridir: *Kur'an*'da geçen peygamber kıssalarına bakıldığında, vahiy yani peygamberlik iddialarının dönemin ekonomik/siyasi elitleri ve yöneticilerinin bazıları tarafından daha çok siyasi bir iddia olarak algılandığı görülmektedir. O halde, Tanrı'dan vahiy aldıklarını belirten peygamberlerin bu iddiaları ekonomik/siyasi elitler ve yöneticiler tarafından niçin siyasi bir iddia olarak algılanmıştır? Bu makale bu problemin cevabını bulmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Din sosyolojisi, Din–siyaset ilişkileri, *Kur'an–ı Kerim*, Peygamber kıssaları, Hz. Muhammed (s.a.v.)

Relationship Between Religion and Politics: Example of the *Holy Qur'an*

Abstract: It must not be wrong to say that the interrelation between religion and political institutions goes back to the earliest periods of human history. It is known that religious and political institutions are intertwined in the periods when social institutions were not separated as much as in modern societies and these two institutions are beginning to separate from each other over time. However, it is seen that the relationship between religion and politics has not ended in the modern period, and that religion and politics continue to affect each other. Therefore, religion-politics relations still continue to be one of the most important and controversial issues in the field of sociology and sociology of religion. However, this article will try to go down to the early stages of the history of religion–politics relations and it will use the *Qur'an* as a sample frame, which contains important information about different periods of human history. In this context, the subject of this article is the relationship between religion and politics in the context of the stories of the prophets in the *Qur'an*: When we look at the stories of the prophets in the *Qur'an*, it is seen that the claims of revelation and prophethood were perceived as a political claim by some of the economic/political elites of the period. Why are the claims of prophethood perceived as a political claim by economic/political elites and rulers? This article aims to find the answer to this problem.

Keywords: Sociology of religion, Relationship between religion and politics, *Holy Quran*, Stories of the Prophets, Hz. Mohammed (pbuh)

Giriş

“Din–siyaset ilişkileri” oldukça geniş bir literatüre sahip,¹ pek çok alt başlığı bulunan çok boyutlu bir araştırma alanıdır. Bu makalede bu devasa araştırma alanının oldukça spesifik bir parçası üzerinde durulacak, din–siyaset ilişkilerinin İslam dininin kutsal kitabı olan *Kur’an-ı Kerim*’deki bazı yansıma ve görünümleri analiz edilmeye çalışılacaktır. Ne var ki, aslına bakılırsa sadece “*Kur’an* ve siyaset” konusunda bile azımsanamayacak bir literatür oluşmuş durumdadır.² Bu nedenledir ki, bu makale “din–siyaset ilişkileri” konusunu *Kur’an-ı*

¹ Örneğin bk. Karl Marx, Friedrich Engels, *Din Üzerine*, (Ankara: Sol Yayınları, 2013), 17, 28–31; Max Weber, *Sosyoloji Yazıları*, (İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1987), 217–220, 227–294; Max Weber, *Din Sosyolojisi*, (İstanbul: Yarı Yayınları, 2012), 361–376; Joachim Wach, *Din Sosyolojisi*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1995), 351–449; Benedictus Spinoza, *Teolojik–Politik İnceleme*, (Ankara: Dost Kitabevi, 2016), 230–292; Inger Furseth, Pal Repstad, *Din Sosyolojisine Giriş: Klasik ve Çağdaş Kuramlar*, (Ankara: Birleşik Yayınevi, 2011), 181–201; Grace Davie, *Modern Avrupa’da Din*, (İstanbul: Küre Yayınları, 2005), 16–24; Günter Kehr, *Din Sosyolojisi*, (İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 1992), 93–99; Gustav Mensching, *Dini Sosyoloji*, (Konya: Din Bilimleri Yayınları, 2004), 117–130, 253–258; Mehmet Taplamacıoğlu, *Din Sosyolojisi*, (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1983), 249–304; Ünver Günay, *Din Sosyolojisi*, (İstanbul: İnsan Yayınları, 1998), 407–423; Yümnü Sezen, *Sosyoloji Açısından Din*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1993), 179–190; İzzet Er, *Din Sosyolojisi*, (Ankara: Akçağ Yayınları, 1998), 281–287; Ejder Okumuş, *Türkiye’nin Laikleşme Serüveninde Tanzimat*, (İstanbul: İnsan Yayınları, 1999), 9–556; Ejder Okumuş, *Klasik Dönem Osmanlı Devleti’nde Din–Devlet İlişkisi*, (Ankara: Lotus Yayınevi, 2005), 11–249; Ejder Okumuş, *Dinin Meşrulaştırma Gücü*, (İstanbul: ARK Kitapları, 2005), 9–233; Ejder Okumuş, “Din ve Siyaset”, *Din Sosyolojisi*, ed. Mehmet Bayyigit, (Konya: Palet Yayınları, 2013), 199–224; Fazlı Arabacı, “Din ve Siyaset”, *Ana Başlıklarıyla Din Sosyolojisi*, ed. Niyazi Akyüz, İhsan Çapcıoğlu, (Ankara: Grafiker Yayınları, 2012), 353–361; Ali Akdoğan, *Din Sosyolojisi*, (Rize: STS Yayınları, 2013), 261–263; Mustafa Aydın, *Siyasetin Sosyolojisi*, (İstanbul: Açılım Kitap, 2002), 115–168; Recep Şentürk, *Yeni Din Sosyolojileri*, (İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 2004), 124–126; İhsan Çapcıoğlu, *Modernleşen Türkiye’de Din ve Toplum*, (Ankara: Otto, 2011), 113–138, 235–277; Necdet Subaşı, *Din Sosyolojisi*, (İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi, 2014), 211–213, 287–309; Amiran Kurtkan Bilgiseven, *Din Sosyolojisi*, (İstanbul: Filiz Kitabevi, 1985), 395–400, 465, 466; Roberto Cipriani, *Din Sosyolojisi: Tarih ve Teoriler*, (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2011), 57–61, 272–279; Kemal Ataman, *Sivil Din*, (Bursa: Emin Yayınları, 2009), 9–165; Gürsoy Akça, *Osmanlı Devletinde Bilgi ve İktidar*, (Konya: Palet Yayınları, 2010), 9–356; Ahmet Akbulut, *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası*, (Ankara: Otto, 2017), 11–291; Muhammed Abid Cabiri, *Arap–İslam Siyasal Aklı*, (İstanbul: Kitabevi, 2001), 11–485; Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, (Ankara: Yeni Şafak, 2003), I/215–655; Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, (Ankara: Yeni Şafak, 2003), II/837–1042; W. Montgomery Watt, *Hazreti Muhammed: Peygamber ve Devlet Adamı*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2015), 7–278; Cemil Sena, *Hz. Muhammed’in Felsefesi*, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1975), 459–467; Ünal Kılıç, *Peygamber ve Dört Halife Günlerinde Şehir Yönetimi ve Valilik*, (Konya: Yediveren Kitap, 2004), 11–222; Ebu’l-Ala Mevdudi, “İslam’da Siyaset Anlayışı”, çev. Erol Güngör, *İslamın Bugünkü Meseleleri*, Erol Güngör, (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1998), 236–253; Fazlurrahman vd., *İslam’da Siyaset Düşüncesi*, (İstanbul: İnsan Yayınları, 1995), 7–283; Mustafa Öztürk, “İslam Tefsir Geleneğinde Yorum Manipülasyonu: ‘Ulu’l-Emr’ Kavramı Örneği”, *İslamiyat* 3/3 (2000), 79–98; Nahide Bozkurt, “Abbasilerde İktidarın Meşruiyeti Üzerine Bir Analiz”, *İslamiyat* 3/3 (2000), 147–158; Davut Dursun, *Osmanlı Devletinde Siyaset ve Din*, (İstanbul: İşaret Yayınları, 1992), 13–334; Şerif Mardin, *Türkiye’de Din ve Siyaset*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1999), 11–312; M. Emin Köktaş, *Din ve Siyaset: Siyasal Davranış ve Dindarlık*, (Konya: Vadi Yayınları, 1997), 7–292; Yasin Aktay, “Cumhuriyet Döneminde Din Politikaları ve Din İstismarı”, *İslamiyat* 3/3 (2000), 37–49; Mehmet Akgül, *Türk Modernleşmesi ve Din*, (Konya: Çizgi Kitabevi, 1999), 11–398; Jean Bauberot, *Avrupa Birliği Ülkelerinde Dinler ve Laiklik*, (İstanbul: Ufuk Kitapları, 2003), 7–356; Ali Köse, Talip Küçükcan, *Avrupa Birliği Ülkelerinde Din–Devlet İlişkisi*, (İstanbul: İSAM Yayınları, 2008), 7–300; Konrad-Adenauer Stiftung, *Türkiye ve Avrupa’da İslam, Devlet ve Modern Toplum*, (Ankara: Konrad-Adenauer Stiftung Yayını, 2005), 1–374; Jacques Robert, *Batı’da Din–Devlet İlişkileri: Fransa Örneği*, (İstanbul: İz Yayıncılık, 1998), 9–165.

² Örneğin bk. Muhammed Ahmed Halefullah, *el–Kur’an ve ‘d–Devle*, (Kahire: Mektebetü’l–Enclü’l–Mısıriyye, 1973), 3–192; Vecdi Akyüz, *Kur’an’da Siyasi Kavramlar*, (İstanbul: Kitabevi, 1998), 11–512; Manzooruddin Ahmed, “Kur’an’da Anahtar Siyasi Kavramlar”, çev. Kazım Güleçyüz, *İslam’da Siyaset Düşüncesi*, (İstanbul: İnsan Yayınları, 1995), 75–103; Abdülkadir Hamid Ticani, *Usulü’l–Fikri’s–Siyasi fi’l–Kur’ani’l–Mekki*, (Amman: Daru’l–Beşir, 1995), 5–282; Paul L. Heck, “Politics and the Qur’an”, *Encyclopaedia of the Qur’an*,

Kerim örneklemeyle sınırlandırdığı gibi, “*Kur'an* ve siyaset” konusunu da daha özel bir alanla sınırlandırmak zorunda kalmıştır: *Kur'an-ı Kerim*'de geçen peygamber kıssalarına bakıldığında, vahiy yani peygamberlik iddialarının dönemin ekonomik/siyasi elitleri ve yöneticileri tarafından siyasi bir iddia olarak algılandığı görülmektedir. Bu çerçevede bu araştırmanın problemi şudur: Tanrı'dan vahiy aldıklarını belirten peygamberlerin bu iddiaları niçin ekonomik/siyasi elitler ve yöneticiler tarafından siyasi bir iddia olarak algılanmıştır? Bu makale bu problemin cevabını bulmayı amaçlamaktadır. Şimdi öncelikle vahiy/peygamberlik iddialarının siyasi bir iddia olarak algılandığı yönündeki *Kur'ani* verilere bazı örnekler verilecek ve ardından yine daha çok *Kur'an*'daki işaretlerden yola çıkılarak “din”in “siyaset” olarak algılanmasının nedenleri üzerinde durulacaktır.

1. Peygamberlik İddiası Siyasi Bir İddia mıdır?

Kur'an'daki peygamber kıssalarına bakıldığında, peygamberlerin vahiy/peygamberlik/din iddialarının ekonomik/siyasi elitler ve yöneticilerin bazıları tarafından siyasi bir iddia olarak algılandığı görülmektedir: Peygamberler Tanrı'dan vahiy aldıklarını söylediklerinde kimi siyasi elitler bu iddianın yalan olduğunu yani peygamberlerin aslında Tanrı'dan vahiy almadıklarını, ancak böyle bir iddiada bulunma amaçlarının ekonomik ve siyasi çıkar elde etmek yani yönetimi ele geçirmek olduğunu düşünmüşlerdir. Yönetici elitlere göre, peygamberler vahiy aldıklarını söyleyerek Tanrı'yı ve dini siyasete alet etmekte, iktidara gelmek için arkalarına Tanrı gibi yüce, soyut ve sorgulanamayan bir gücü almak suretiyle eylemlerine kutsallık, sorgulanamazlık ve meşruiyet kazandırmayı amaçlamaktadırlar. Bu elitlere göre, peygamberler ekonomik ve siyasi amaçlarına ulaşmak için Tanrı'dan vahiy aldıkları yalanını söylemekte, böylece bir yandan kendi eylemlerini meşrulaştırırken, öte yandan muhaliflerinin, karşıtlarının ve düşmanlarının eylemlerini gayri-meşrulaştırmakta ve hatta Tanrı-karşıtı, din-dışı, dinsiz... olarak mahkûm etme ve damgalama fırsatı yakalamaktadırlar. Dolayısıyla vahiy/peygamberlik iddiası ekonomik ve siyasi emelleri ve hırsları olan bu kişiler için çok boyutlu bir fayda sağlamaktadır ve bu yönüyle aslında oldukça akıllıca ve kurnazca bir siyasal taktiktir. Bu çerçevede, *Kur'an-ı Kerim*'e bakıldığında, örneğin, Hz. Nuh (a.s.) ve Hz. Musa'nın (a.s.) vahiy yani peygamberlik iddialarının siyasi rakipleri tarafından yalanlandığı ve bu kişilerin birer peygamber olarak değil de ekonomik kaynakları ve iktidarı ele geçirmek isteyen ve bu nedenle bu amaçlarına ulaşmak ve eylemlerini meşrulaştırmak için peygamberlik iddiasında bulunan siyasi emellere sahip kurnaz politikacılar olarak algılandığı görülmektedir:

1.1. Hz. Nuh (a.s.)

“Ant olsun biz Nuh'u kendi kavmine peygamber olarak gönderdik de “Ey kavmim! Allah'a kulluk edin. Sizin O'ndan başka hiçbir ilahınız yoktur. Allah'a karşı gelmekten hala sakınmaz mısınız?” dedi. Bunun üzerine kavminden ileri gelen kâfirler şöyle dediler: “Bu (adam) aslında sizin gibi (normal) bir insan; ancak size üstünlük kurmak istiyor. Eğer Allah

---

ed. Jane Dammen McAuliffe, (Leiden–Boston: Brill, 2004), 125–151; Aslam Soudani, *Can One Speak of a Qur'anic Political Theory – A Hermeneutical Study Employing Semantic and Thematic Approaches*, (Durham: University of Durham, 2014), 1–292; Showkat Ahmad Dar, “Political Thought in the Holy Qur'an”, *Hazara Islamicus* 3/1 (2014), 9–20; Muhammad Abdel Haleem, *Understanding the Qur'an: Themes and Style*, (New York: I. B. Tauris Publishers, 2001), 59–70; Muhammed Abdullah, *Kur'an Devleti*. (Ankara: İktbal Yayınları, 1976), 5–166; J. M. S. Baljon, *Kur'an Yorumunda Çağdaş Yönelimler*, (Ankara: Fecr Yayınları, 1994), 130–147; Ahmet Akbulut, *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası*, 149–159; İbrahim Çelik, “Kur'an'da Mele' Terimi, Peygamberler ve Onlara Uymak İstemeyenler”, *T.C. Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (1986), 75–83; Souran Mardini, *Fundamental Religio–Political Concepts in the Sources of Islam*, (Edinburgh: University of Edinburgh, 1984), 1–379.

dileseydi bir melek gönderirdi. Biz önceki atalarımızdan böyle bir şey duymadık. Bu ancak cinlenmiş bir adamdır. Öyle ise bir müddet onu gözetleyiniz. (Bunun üzerine Nuh), “Rabbim! Beni yalanlamalarına karşı bana yardım et!” dedi³. Görüldüğü üzere, Hz. Adem’in (a.s.) vefatından 126 yıl sonra doğduğu belirtilen⁴ ve “insanlığın ikinci babası” olarak da bilinen Hz. Nuh (a.s.) insanları Allah’ın birliğine inanmaya ve ona ibadet etmeye çağırduğunda kavminin elitleri (“mele” = eşraf) halka, “Nuh aslında sizin gibi (normal) bir insandır, vahiy alan biri değildir; ancak vahiy aldığını iddia ediyor, çünkü bu iddianın arkasına sığınarak iktidarı ele geçirip sizi yönetmek istiyor.” demişler yani Hz. Nuh’un (a.s.) peygamberlik iddiasının arkasında aslında siyasal amaçlar yattığını söylemişlerdir. Nitekim müfessir Zemahşeri (ö. 1144) bu ayetleri açıklarken şu ifadeleri kullanmaktadır: “Size üstünlük kurmak istiyor”, üzerinizde üstünlük kurmak, size lider olmak istiyor.⁵ Tıpkı, “(Firavun ve kavminden ileri gelen elitler Hz. Musa’ya) Dediler ki: “Bizi atalarımızı üzerinde bulduğumuz yoldan döndüresin de bu ülkede (Mısır’da) büyüklük (üstünlük/hakimiyet/liderlik) siz ikinizin (Musa ve Harun’un) eline geçsin diye mi bize geldin? Biz ikinize de inanmıyoruz.”⁶ ifadesi gibi... “Biz önceki atalarımızdan böyle bir şey duymadık”... Yani “Bir beşer olduğu halde Allah Resülü olduğunu iddia eden bunun gibi birini işitmemiştik!” dediler.⁷ Fahrüddin er-Razi (ö. 1210) de bu ayetlerin tefsirinde benzeri şeyler söylemektedir: Bu insan (Nuh) her hususta sizin gibidir. Fakat bunun kafasına riyaset [yöneticilik] sevdası düşmüş ve lideriniz olmak istemiştir. Buna çare olarak da peygamberlik iddiasından başka bir yol bulamamıştır. İşte bu Hz. Nuh kavminin onun peygamberliğini tenkit hususunda bir şüphe olmuştur.⁸ Bu ihtimal Allah’ın söylediklerini haber verdiği, “O aranızda sivrilmek, size karşı üstünlük taslamak istiyor.” şeklindeki sözleriyle de kuvvet kazanır. Bu söz, “O size üstünlük taslamak ve size başkan olmak istiyor.” demektir. Bu tıpkı, “Onlar dediler ki: “... Bu yerde devlet ikinizin (Musa ve Harun’un) olsun diye mi bize geldiniz?”⁹ ayetinde olduğu gibidir.¹⁰ Kurtubi (ö. 1273) “Size üstünlük kurmak istiyor.” cümlesini, “O kendisi yönetici, bizim de yönetilenler olmamız suretiyle size önder olmak ve başınıza geçmek istiyor.”¹¹ şeklinde tefsir ederken;¹² Celaleyn, “Kendisinin lider, sizlerin de onun tebaası olmanız suretiyle size üstünlük kurmak istiyor.”¹³ şeklinde açıklamıştır.¹⁴ Elmalılı M. Hamdi Yazır’ın (ö. 1942) açıklamaları ise şöyledir: Bu ancak sizin gibi bir insan, üzerinize üstün ve hâkim olmak

³ Müminun 23/23–26.

⁴ Ömer Faruk Harman, “Nuh”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV, 2007), 33/224–227.

⁵ أَنْ يَتَفَضَّلَ عَلَيْكُمْ أَنْ يَطْلُبَ الْفَضْلَ عَلَيْكُمْ وَ يَرَأْسَكُمْ

⁶ Yunus 10/78.

⁷ Zemahşeri, *el-Keşşaf: Keşşaf Tefsiri*, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2018), 4/610, 611.

⁸ أَنْ يُقَالَ هَذَا لِإِنْسَانٍ مَشَارِكٍ لَكُمْ فِي جَمِيعِ الْأُمُورِ، وَلَكِنَّهُ أَحَبُّ الرِّيَاسَةِ وَالْمَتَبَوِّعِيَّةِ فَلَمْ يَجِدْ إِلَيْهِمَا سَبِيلًا إِلَّا بِالْإِدْعَاءِ النَّبَوِيِّ، فَصَارَ ذَلِكَ شَبْهَةً لَهُمْ فِي الْقَدْحِ فِي نَبْوَتِهِ

⁹ Yunus 10/78.

¹⁰ Muhammed Razi Fahrüddin, *Tefsiru'l-Fahri'r-Razi el-Müştehir bi't-Tefsiri'l-Kebir ve Mefatihi'l-Gayb*, (Beyrut: Daru'l-Fikr, 1981), 23/92; Fahrüddin er-Razi, *Tefsir-i Kebir: Mefatihü'l-Gayb*, (Ankara: Akçağ Yayınları, 1993), 16/411.

¹¹ يَسُودُكُمْ وَ يَشْرَفُ عَلَيْكُمْ بِأَنْ يَكُونَ مَتَبَوِّعًا وَ نَحْنُ لَهُ تَبِعٌ

¹² Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebubekir Kurtubi, *el-Cami li-Ahkami'l-Kur'an*, (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 2006), 15/34.

¹³ يَرِيدُ أَنْ يَتَفَضَّلَ يَتَشْرَفُ عَلَيْكُمْ بِأَنْ يَكُونَ مَتَبَوِّعًا وَ أَنْتُمْ أَتْبَاعُهُ

¹⁴ Celalüddin Muhammed Ahmed Mahalli, Celalüddin Abdurrahman es-Süyuti, *Tefsiru'l-Celaleyn*, (Beyrut: Daru'l-Fikr, 1998), 343.

istiyor. Yani insanlık özelliği yönünden sizden hiçbir farkı, fazla bir özelliği ve üstünlüğü olmadığı halde peygamberlik davası ile sizin üzerinize çıkmak, başınıza geçmek istiyor.¹⁵

Seyyid Kutub (ö. 1966) bütün peygamberlerin aynen Hz. Nuh (a.s.) gibi insanları tevhide çağırdığını ancak aradan asırlar geçmesine rağmen diğer bütün kavimlerin bu peygamberlere yönelik cevaplarının da aynen Hz. Nuh (a.s.) kavminin cevabı gibi olduğunu belirtmektedir.¹⁶ Mevdudi'nin (ö. 1979) bu konudaki ifadeleri ise daha açıktır: “‘Bu sizin benzeriniz olan bir beşerden başkası değildir. Size karşı üstünlük elde etmek istiyor’. Halklarını ıslaha çalışan herkese karşı yükseltile en eski itirazlardan biri de hep bu suçlama olagelmıştır. Karşı çıkanlar her zaman ‘düzeltici’leri ülkede hâkimiyet sağlamak için dini istismar etmekle suçlaya gelmişlerdir. Musa, Harun ve İsa Peygamber (a.s.) gibi Hz. Muhammed (s.a) aynı suçla suçlanmıştı (Bkz. Yunus, 78). O kadar ki, Peygamber inancının “hükümdarlık” olduğunu sanan Mekkeliler O’na mesajını yaymaktan vazgeçmesi halinde başlarına hükümdar yapmayı teklif etmişlerdir... Her dönemde iktidarda olanlar sanki iktidar ve egemenlik kendilerinin doğuştan hakkıymış ve iktidarı ele geçirme kavgalarından dolayı kendileri hiç kınanamamış gibi ‘ıslah ediciler’e, doğruya çağıranlara sürekli olarak ‘iktidar hırslısı’ damgasını vurmuşlardır”. Mevdudi peygamberlik davasının iktidar davası olmadığını vurguladığı bu sözlerin hemen ardından peygamberlerle yönetici elitler arasında bir iktidar kavgası çıkmasının kaçınılmaz olduğunu söylemektedir: “Bu bağlamda, kokuşmuş hayat düzenlerini ıslah etmeye çalışanların hak düzeni kurmak için iktidarda olanlarla çatışmalarının kaçınılmaz olduğu da belirtilmelidir. İktidarı ellerinde tutanların kendilerini yerlerinden etmesi kaçınılmaz olan peygamberlere ve izleyicilerine her zaman karşı çıkmış olmalarının nedeni budur. Bununla birlikte, iktidarı kendileri için ele geçirmeye çalışanlarla halkı ve kokuşmuş düzenleri ıslaha çalışanlar arasında büyük bir farklılığın olduğu açıktır... Bu arada belirtmeliyiz ki, hem Nuh kavminin, hem de Ad kavminin şefleri kendilerine gelen Rasulleri ‘iktidar hırslısı’ olmakla suçlamışlar ve iktidar ve zenginliğin kendilerine ‘miras kalmış’ bir hak olduğu düşüncesiyle her bakımdan kavimlerinin şefleri olma hakkını kendilerinde görmüşlerdir”.¹⁷

1.2. Hz. Musa (a.s.)

Hz. Nuh’un (a.s.) peygamberlik daveti ile siyasi amaç arasındaki bağlantıdan bahseden bir ayet¹⁸ olmasına rağmen Hz. Musa’nın (a.s.) peygamberlik iddiası ile iktidar olma olgusu arasındaki ilişkiyi konu alan pek çok ayet bulunmaktadır: “... Musa’yı apaçık mucizelerimizle Firavun’a ve onun ileri gelen adamlarına peygamber olarak gönderdik de onları (mucizeleri) inkar ettiler. Bak, bozguncuların sonu nasıl oldu! Musa dedi ki: “Ey Firavun! Şüphesiz ki ben alemlerin Rabbi tarafından gönderilmiş bir peygamberim...”. Firavun’un kavminden ileri gelenler dediler ki: “Şüphesiz bu adam usta bir sihirbazdır. Sizi yurdunuzdan çıkarmak istiyor”...¹⁹ “Firavun, “Ben size izin vermeden ona (Musa’ya) iman ettiniz ha! Şüphesiz bu, halkını oradan çıkarmak için şehirde kurduğunuz bir tuzaktır. Göreceksiniz!” dedi”...²⁰ “... Firavun ile ileri gelenlerine de Musa ve Harun’u mucizelerimizle gönderdik. Ama büyüklük tasladılar ve suçlu bir toplum oldular... “(Firavun ve kavminden ileri gelen elitler Hz. Musa’ya) Dediler ki: “Bizi atalarımızı üzerinde bulduğumuz yoldan döndüresin de bu ülkede (Mısır’da) büyüklük (üstünlük/hakimiyet) siz ikinizin (Musa ve Harun’un) eline geçsin diye

¹⁵ Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, (İstanbul: Azim, 1992), 5/524.

¹⁶ Seyyid Kutub, *Fi Zilali'l-Kur'an*, (Kahire: Daru's-Şuruk, 2003), 4/2464.

¹⁷ Ebu'l-Ala Mevdudi, *Tefhimu'l-Kur'an*, (İstanbul: İnsan Yayınları, 1991), 3/410, 411, 415.

¹⁸ Müminun 23/24.

¹⁹ Araf 7/103–110.

²⁰ Araf 7/123.

mi bize geldin? Biz ikinize de inanmıyoruz”²¹ “(Firavun) Şöyle dedi: “Ey Musa! Sihrin ile bizi yurdumuzdan çıkarmak için mi geldin?”²² “Sihirbazlar işlerini kendi aralarında tartıştılar ve gizli gizli konuştular. Şöyle dediler: “Şüphesiz bu ikisi (Musa ve Harun) sihirleri ile sizi yurdunuzdan çıkarmak ve en üstün olan dininizi ortadan kaldırmak isteyen birer sihirbazdırlar”.²³ “Firavun çevresindeki ileri gelenlere, “Şüphesiz bu (Musa) bilgin bir sihirbazdır. Sizi yaptığı sihirle yurdunuzdan çıkarmak istiyor. Ne dersiniz?” dedi”.²⁴ Yukarıdaki ayetlerde çok açık bir şekilde görüldüğü üzere, Hz. Musa (a.s.) kardeşi Hz. Harun (a.s.) ile birlikte peygamberlik iddiasında bulunduğu Firavun ve elitler o ikisini Mısırlıları Mısır’dan çıkararak iktidarı ele geçirmek isteyen siyasi figürler olarak algılamışlardır.

Yukarıdaki ayetler arasında Hz. Musa (a.s.) ile siyasi amaçlar arasında oldukça net bir ilişki kuran belki de en çarpıcı ayet şudur: “(Firavun ve kavminden ileri gelen elitler Hz. Musa’ya) Dediler ki: “Bizi atalarımızı üzerinde bulduğumuz yoldan döndüresin de bu ülkede (Mısır’da) büyüklük (kibriya /üstünlük) siz ikinizin (Musa ve Harun’un) eline geçsin diye mi bize geldin? Biz ikinize de inanmıyoruz”.²⁵ Ayette “büyüklük” olarak çevrilen “kibriya” kelimesi pek çok müfessir tarafından “hâkimiyet/liderlik/yönetim/iktidar” olarak tefsir edilmiştir: “Kibriya mülk (otorite/hükümlerlik) demektir”²⁶,²⁷ Taberi ayette geçen “kibriya” kelimesinin “mülk”, “sultan” (güç, kuvvet, otorite) ve “taat” (itaat) anlamına geldiğini bildiren rivayetleri aktarmaktadır.²⁸ Zemahşeri’ye göre, “kibriya (büyüklük), mülk (hükümdarlık) demektir. Çünkü hükümdarlar “kibir” (büyüklük) ile nitelendirilirler. Bundan dolayıdır ki hükümdara “cebbar” denilmiştir”²⁹,³⁰ “Bu ülkede büyüklük siz ikinizin eline geçsin diye mi”? Müfessirler bu ifadenin, “Mısır topraklarında mülk (yönetim) ve izzet (üstünlük) siz ikinizin olsun diye mi?” anlamına geldiğini söylemişlerdir. Burada hitap Hz. Musa (a.s.) ve Hz. Harun’a (a.s.) yöneliktir. Zeccac şöyle demektedir: “Mülk (yönetim) kibriya (büyüklük) olarak isimlendirilmiştir, çünkü yönetim dünyada istenilen şeylerin en büyüğüdür. Aynı şekilde kavmi bir peygamberin peygamberliğini kabul ettiğinde ümmetinin işinin idaresi ona kalır ve böylece o peygamber de kavmin en büyüğü olur”³¹. Kurtubi ve Süyuti’ye göre de “kibriya” azamet, mülk (hükümdarlık) ve sultan (saltanat) demektir: Mülke (hükümdarlığa) “kibriya” (büyüklük) denilir, çünkü o dünyada elde edilmesi istenen şeylerin en büyüğüdür.³² 17. asırda yaşamış Osmanlı âlim ve müfessirlerinden Gurabzade Ahmed

²¹ Yunus 10/75–78.

²² Taha 20/62, 63.

²³ Taha 20/57.

²⁴ Şuara 26/34, 35.

²⁵ Yunus 10/78.

²⁶ الكبرياء يعني الملك

²⁷ Mukatil b. Süleyman, *Tefsiru Mukatil b. Süleyman*. (Beyrut: Müessesetü’t-Tarihi’l-Arabi, 2002), 2/245.

²⁸ Ebu Cafer Muhammed b. Cerir Taberi, *Tefsiru’t-Taberi: Camiu’l-Beyan an Tevili Ayi’l-Kur’an*, (Kahire: Daru Hicr, 2001), 12/240, 241.

²⁹ وتكون لكما الكبرياء أي الملك، لأن الملوك موصوفون
بالكبر؛ ولذلك قيل للملك الجبار

³⁰ Zemahşeri, *el-Keşşaf: Keşşaf Tefsiri*, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2017), 3/321.

³¹ Muhammed Razi Fahrudin, *Tefsiru’l-Fahri’r-Razi el-Müştehir bi’t-Tefsiri’l-Kebir ve Mefatihi’l-Gayb*. (Beyrut: Daru’l-Fikr, 1981), 17/149; Fahrudin er-Razi, *Tefsir-i Kebir: Mefatihi’l-Gayb*. (İstanbul: Huzur Yayinevi, 2002), 12/445.

³² Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebubekir Kurtubi, *el-Cami li-Ahkami’l-Kur’an*, (Beyrut: Müessesetü’r-Risale, 2006), 11/28; İmam Kurtubi, *El-Cami Li Ahkami’l-Kur’an*, (İstanbul: Buruc Yayınları, 1999), 8/565; Celalüddin es-Süyuti, *ed-Dürü’l-Mensur fi’t-Tefsir bi’l-Mesur*, (Kahire: Merkezü Hicr li’l-Buhus ve’d-Dirasati’l-Arabiyye ve’l-İslamiyye, 2003), 7/691; Celalüddin Muhammed Ahmed Mahalli, Celalüddin Abdurrahman es-Süyuti, *Tefsiru’l-Celaleyn*, 217.

Efendi de (ö. 1688) ayette geçen “kibriya” kelimesini “padişahlık” olarak tefsir etmiştir.³³ İstanbul’daki Hasırızade Dergahı’nın son şeyhi olan Hasırızade Elif Efendi (1850–1927) *Kur’an*’daki kelimeleri açıklamak için yazdığı *en–Nuru’l–Furkan fi Şerhi Lügatil–Kur’an* adlı sözlükte *Kur’an*’da “kibriya” kelimesinin Allah için kullanıldığında azamet, mülk, saltanat ve hakiki tasarruf, Allah dışındakiler için kullanıldığında ise saltanat ve hükümdarlık anlamına geldiğini belirtmektedir.³⁴

Seyyid Kutub’a göre, Firavun’un etrafındaki siyasi elitler Allah’ın ayetlerine teslim olmaktan kaçınmalarının gerçek nedenini şu şekilde açıklamışlardır: “Dediler ki: “Bizi atalarımızı üzerinde bulduğumuz yoldan döndüresin de bu ülkede (Mısır’da) büyüklük (üstünlük) siz ikinizin (Musa ve Harun’un) eline geçsin diye mi bize geldin? Biz ikinize de inanmıyoruz”.³⁵ Bu atalarından kalan inançlarının yıkılacağı korkusudur; çünkü siyasi ve ekonomik düzenleri/çıkarları (nizamühümü’s–siyasi ve’l–iktisadi) atalarından kalma bu inançlara dayanıyordu. Aslında bu o topraklardaki (Mısır’daki) saltanatı/hâkimiyeti kaybetme korkusudur (ve hüve’l–havf ale’s–sultan fi’l–arz); zira onlar bu saltanatın/hâkimiyetin meşruiyetini hurafeye dayalı geleneksel inançlardan alıyorlardı. Eskiden de günümüzde de hep aynı gerekçe ileri sürülmüştür: ... O da “ülkede hâkimiyet/yönetim” (el–kibriya fi’l–arz) meselesidir... Aslında bu, hurafelere ve putlara dayalı saltanatın son bulacağı korkusudur... Nitekim Kureyşliler arasında Hz. Muhammed’in (s.a.v.) getirdiği dinin doğruluğunu ve yüceliğini, buna karşın şirk inancının tutarsızlığını ve yanlışlığını göremeyecek zekâ sahipleri yok değildi. Ancak onlar da, aynen Firavun’un etrafındaki elitlerin Mısır’daki saltanatlarını/hâkimiyetlerini kaybetmekten korkmaları gibi, hurafe ve taklit temelli şirk inançlarına dayanan geleneksel konumlarını/hâkimiyetlerini kaybedeceklerinden korkuyorlardı.³⁶ Mevdudi’ye göre, apaçıktır ki, eğer bu istek (Hz. Musa’nın risaleti) sadece İsrailoğullarının özgürlüğü için olsaydı Firavun’un saltanatına herhangi bir tehdit teşkil etmeyecekti. Tehdit teşkil eden şey Hakkın ikamesini gerektiren mesajın kendisiydi. Zira mesaj, şirk üzerine temellenen ve Firavun’un eşrafının ve din adamlarının hâkimiyetine dayanma sistemine meydan okumaktaydı.³⁷

Görüldüğü üzere, Hz. Nuh (a.s.) ve Hz. Musa (a.s.) peygamberliklerini ilan ettiklerinde siyasi ve ekonomik elitler bu peygamberlerin peygamber olduklarını değil de yönetimi ele geçirmek isteyen yani siyasi ve ekonomik çıkar peşinde koşan kişiler olduklarını düşünmüşlerdir. Nitekim Hz. Muhammed (s.a.v.) peygamberliğini ilan edince o dönemin ekonomik ve siyasi elitleri de Hz. Peygamberi’n maddi ve siyasi çıkar için böyle bir iddiada bulunduğunu düşünerek ona para ve yöneticilik teklifinde bulunmuşlardı: “Ey Muhammed, eğer sen ortaya attığın bu dava [peygamberlik] ile mal elde etmek istiyorsan mallarımızdan sana da verelim, hepimizin en zengini ol; eğer şan, şeref peşinde isen seni kendimize başkan yapalım ya da eğer saltanat istiyorsan seni kendimize hükümdar yapalım...”. Bunun üzerine Hz. Muhammed (s.a.v.) onlara şu cevabı vermiştir: “Benim bahsettiğiniz bu gibi şeylerde gözüm yok. Ben ortaya attığım bu dava ile ne sizin mallarınızı ne aranızda şan, şeref sahibi olmayı ne de size liderlik yapmayı istiyorum. Allah beni size peygamber olarak gönderdi ve bana bir kitap indirerek sizin için müjdeleyici ve korkutucu olmamı emretti. Ben de Rabbimin bu emir ve yasaklarını size bildirdim ve size öğüt verdim. Şimdi size bildirdiklerimi kabul

³³ Gurabzade Ahmed Efendi, *Zübedü Asari’l–Mevahib ve’l–Envar: Gurabzade Tefsiri*, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2016), 436.

³⁴ Hasırızade Elif Efendi, *en–Nuru’l–Furkan fi Şerhi Lügatil–Kur’an: Kur’an Lügati*, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2015), 2/202.

³⁵ Yunus 10/78.

³⁶ Seyyid Kutub, *Fi Zilali’l–Kur’an*, (Kahire: Daru’s–Şuruk, 2003), 3/1814.

³⁷ Ebu’l–Ala Mevdudi, *Tefhimu’l–Kur’an*, (İstanbul: İnsan Yayınları, 1991), 2/354.

ederseniz hem dünyada hem de ahirette kurtuluşa erersiniz. Ancak eğer reddederseniz, Allah benimle sizin aranızda hüküm verinceye kadar Allah'ın emrini yerine getirmek uğruna her şeye katlanacağım".³⁸ Hz. Muhammed'in (s.a.v.) peygamberlik iddiasıyla ortaya çıkınca iktidar amaçlayan siyasal bir lider gibi algılandığını gösteren bir diğer ilginç olay da şudur: Hz. Muhammed (s.a.v.) Amir b. Sasaa oğullarına giderek peygamber olduğunu söyledi ve onları İslam'a davet etti. İçlerinden Beyhere b. Firas adlı kişi, "Kureyşli bu genci ele geçirirsem onun sayesinde bütün Arapları elde ederim." diyerek Hz. Peygamber'e şunu sordu: "Biz sana itaat eder de Allah seni düşmanlarına karşı zafere ulaştırırsa, senden sonra yönetim bize geçecek mi"? Hz. Muhammed (s.a.v.) bu soruya şu cevabı verdi: "Yönetim Allah'ındır, onu istediğine verir". Bunun üzerine Beyhere şunları söyledi: "Biz senin için Araplarla savaşalım ve sonra Allah seni muzaffer kılınca yönetime bizden başkaları geçsin, öyle mi! Bizim senin işine/yönetimine ihtiyacımız yok"! Böylece Amir b. Sasaa oğulları Hz. Muhammed'i (s.a.v.) reddetti.³⁹ Görüldüğü üzere, Hz. Muhammed (s.a.v.) vahiy alan bir peygamber olduğunu söyleyerek insanları İslam'a davet ettiğinde pek çok kişi onun bu iddiasının arkasında siyasi bir plan yattığını yani asıl amacının iktidarı ele geçirmek olduğunu düşünüyordu. Peki, Hz. Nuh (a.s.), Hz. Musa (a.s.), Hz. Muhammed (s.a.v.) vb. peygamberlerin vahiy yani peygamberlik iddialarının birer siyasi iddia olarak algılanmasının sebepleri nelerdir?

2. Peygamberlik İddiasının Siyasi Bir İddia Olarak Algılanmasının Sebepleri Nelerdir?

Öncelikle şu hususu belirtmek gerekir ki, Allah ile ilişki içinde olup ondan vahiy ve destek alan bir peygamberin böylesi bir destek, üstünlük ve güce rağmen yönetime talip olmaması düşünülemez. Allah'ın desteklediği, onun adına kurallar, helaller ve yasaklar koyup uygulayan birinin yönetim işinden uzak durması mantıklı ve makul değildir. Bir toplumu ya da ülkeyi arkasında Allah gibi bir güç bulunan biri değil de kim yönetecektir? Veya bir toplumda ya da ülkede Allah'tan vahiy alan biri varken herhangi bir başkasının yönetici olması düşünülebilir mi? Dolayısıyla vahiy yani peygamberlik iddiasının en doğal sonucunun/uzantısının "yöneticilik" olduğu söylenebilir. O halde peygamberlerin aynı zamanda yönetime/iktidara da talip olmaları şaşılacak bir tutum olmak bir yana, gayet beklenen bir durumdur. Öte yandan, bizzat Tanrı'nın kendisi de zaten başta peygamberleri olmak üzere kendine inanan müminlere sadece uhrevi iktidarı (cennet) değil, dünyevi iktidarı da vaat etmekte, peygamberleri için böyle siyasi bir planı da olduğunu belirtmektedir. Örneğin, pek çok ayette Allah ekonomik ve siyasi iktidarı Firavun ve kavminden alarak Hz. Musa (a.s.) ve İsrailoğullarına vereceğini vadetmektedir: "Firavun'un kavminden ileri gelenler (Firavun'a) dediler ki: "Sen (sihirbazları cezalandıracaksın da) Musa'yı ve kavmini bu ülkede fesat çıkarsınlar, seni ve ilahlarını terk etsinler diye bırakacak mısın"? Firavun, "Biz onların oğullarını öldüreceğiz, kadınlarını sağ bırakacağız. Biz onların üzerinde ezici bir güce sahibiz." dedi. Buna karşılık Musa kavmine, "Allah'tan yardım isteyin ve sabredin. Şüphesiz yeryüzü Allah'ındır. Ona kullarından dilediğini mirasçı kılar. Güzel sonuç Allah'a karşı gelmekten sakınanlarıdır." dedi. (Bunun üzerine İsrailoğulları) Dediler ki: "(Ey Musa) Sen bize gelmeden önce de bize işkence/eziyet edildi, geldikten sonra da". Musa, "Umulur ki, Rabbiniz düşmanınızı helak edecek ve sizi bu yerde (Mısır'da) egemen kılıp nasıl davranacağımıza bakacaktır." dedi".⁴⁰ "Hor görülüp ezilmekte olan kavmi (yani İsrailoğullarını) toprağına bolluk ve bereket verdiğimiz yerin doğu ve batı taraflarına mirasçı kıldık. Rabbinin İsrailoğullarına verdiği güzel söz onların sabretmeleri karşılığında

³⁸ İbn Hişam, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, (Beyrut: Daru'l-Kitabi'l-Arabi, 1990), 1/322–325.

³⁹ İbn Hişam, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, (Beyrut: Daru'l-Kitabi'l-Arabi, 1990), 2/73.

⁴⁰ Araf 7/127–129.

gerçekleşti. Firavun ve kavminin yaptıklarını ve (özenle kurup) yükselttiklerini yerle bir ettik”.⁴¹

Yukarıdaki ayetlerde, Hz. Musa'nın (a.s.) kavmine, “Allah'tan yardım isteyin ve sabredin. Şüphesiz yeryüzü Allah'ındır. Ona kullarından dilediğini mirasçı kılar. Güzel sonuç Allah'a karşı gelmekten sakınanlarındır.” demesine karşılık, İsrailoğullarının, “(Ey Musa) Sen bize gelmeden önce de bize işkence/eziyet edildi, geldikten sonra da.” şeklinde karşılık vermeleri oldukça manidardır. Yani Hz. Musa'nın (a.s.) “sabır” tavsiyesine karşılık İsrailoğulları ondan daha somut ve maddi bir sonuç beklemektedir. İsrailoğullarının Hz. Musa'ya (a.s.) hitaben, “Ey Musa, sen bize gelmeden önce de bize işkence/eziyet edildi, geldikten sonra da. Yani biz sen peygamber olmadan önce de köle idik, sen peygamber olduktan sonra da hala köleyiz!” demeleri, Hz. Musa'nın (a.s.) peygamberliğinden daha somut ve siyasi bir sonuç beklediklerini, soyut bir sabır ve cennet vaadini yeterli bulmadıklarını göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Peygamberliğin cennet ve sevap gibi soyut ödüller dışında somut ekonomik ve siyasi sonuçları da olmalıdır; aksi takdirde peygamberlikten önce de sonra da köle olarak kalmaya, ezilmeye ve sömürülmeye devam eden bir topluluk için peygamberliğin pratik bir önemi, avantajı, sonucu yok gibi görünmektedir. İsrailoğullarının bu yakınmaları karşısında Hz. Musa'nın (a.s.), “Umulur ki, Rabbiniz düşmanınızı helak edecek ve sizi bu yerde (Mısır'da) egemen kılıp nasıl davranacağınıza bakacaktır.” demesi ise kölelikten kurtulmak için onun peygamberliğine bel bağlayanların mesajını aldığını ve bu problemi çözmeye çalışacağını göstermektedir. Nitekim İsrailoğulları Hz. Musa (a.s.) liderliğinde Mısır'dan kaçıp kurtularak özgürlüğüne kavuşmuş yani Hz. Musa (a.s.) onlara verdiği sözü tutmuştur. İnsanların sadece sevap ve cennet gibi manevi ödüllerle yetinmeyip peygamberlerden maddi (ve siyasi) birtakım isteklerde de bulduklarını gösteren bir diğer olay da Hz. Muhammed (s.a.v.) döneminde yaşanmıştır: Mekke'nin fethiyle (630) beraber Hz. Muhammed'in (s.a.v.) Arap yarımadasındaki siyasi hakimiyeti iyice perçinlenmiş ve ona karşı çıkmanın artık bir sonuç getirmeyeceğini anlayan kabileler çaresiz bir şekilde Hz. Peygamber'e gelerek bağlılıklarını bildirmeye başlamışlardı. Temim Oğulları heyeti de Hz. Peygamber'e bağlılıklarını bildirmek üzere gelen gruplardan biriydi. Hz. Muhammed (s.a.v.) kendisine gelen bu heyete hitaben, “Ey Temim Oğulları, size müjdeler olsun, sevinin!” dedi. Bunun üzerine onlar, “Sen bize (ahiretle ilgili) müjdeler veriyorsun. Bize (dünyalık bir şeyler de) ver!” dediler. Bu sözlerin verdiği üzüntü Hz. Peygamber'in yüzüne yansdı. O esnada orada Yemen'den gelmiş bulunan bir başka grup daha vardı. Hz. Muhammed (s.a.v.) onlara dönerek, “Sizler Temim Oğulları'nın kabul etmediği bu ahiret müjdesini kabul edin.” dedi. Onlar da “Kabul ettik.” dediler.⁴² Hz. Musa (a.s.) ile ilgili yukarıdaki ayetler ve Hz. Muhammed'le (s.a.v.) ilgili bu olay insanların peygamberlerden soyut, manevi, uhrevi faydalar dışında somut, maddi, dünyevi faydalar da umduklarını göstermektedir.

“Biz Musa'ya, “Kullarımı geceleyin yola çıkar, muhakkak ki (Firavun tarafından) takip edileceksiniz.” diye vahyettik. Firavun da şehirlere (asker) toplayıcılar gönderdi... Biz de Firavun'un kavmini bahçelerden, pınar başlarından, servetlerden ve iyi bir konumdan sürüp çıkardık. İşte böyle yaptık ve bu nimetlere İsrailoğullarını mirasçı kıldık”.⁴³ “Şüphe yok ki Firavun yeryüzünde (ülkesinde) büyüklük taslamış ve halkı sınıflara ayırmıştı. Onlardan bir kesimi eziyor, oğullarını boğazlıyor, kadınlarını ise sağ bırakıyordu. Şüphesiz o bozgunculardandı. Biz ise istiyorduk ki yeryüzünde ezilmekte olanlara lütufta bulunalım, onları önderler yapalım ve onları varisler kılalım. Yeryüzünde onları kudret sahibi kılalım ve

⁴¹ Araf 7/137.

⁴² Buhari, Bedü'l-Halk, 1, Megazi, 69, 76.

⁴³ Şuara 26/52–59.

onların eliyle Firavun'a, Haman'a ve ordularına korktukları şeyleri gösterelim".⁴⁴ "Allah (Musa'ya), "Seni kardeşinle destekleyeceğiz ve size iktidar vereceğiz de ayetlerimiz sayesinde size (kötü bir amaçla) ulaşamayacaklar. Siz ve size uyanlar galip gelecek olanlardır." dedi".⁴⁵ "Sonra Musa Rabbine, "Bunlar (Firavun kavmi) günahkâr bir toplumdur." diye seslendi. Allah da şöyle dedi: O halde kullarımı geceleyin yola çıkar, çünkü takip edileceksiniz. Denizi açık halde bırak. Çünkü onlar boğulacak bir ordudur. Onlar geride nice bahçeler, nice pınarlar bıraktılar. Nice ekinler, nice güzel konaklar! Zevk ve sefasını sürdükleri nice nimetler! İşte böyle! Biz O nimetleri başka bir topluma miras bıraktık...".⁴⁶ Görüldüğü üzere, Allah nimetleri ve iktidarı Firavun ve kavminden alarak Hz. Musa liderliğindeki İsrailoğullarına vereceğini vadedmektedir. Nitekim İsrailoğulları Mısır'dan kaçarak özgürlüklerine kavuşmuşlar yani Allah'ın vadi yerine gelmiştir. O halde, peygamberliğin sonuçlarından biri de ekonomik ve siyasi iktidardır ve peygamberliğin bu siyasi boyutu ayetlerde açıkça ortaya konmaktadır. O halde vahiy/peygamberlik iddiasının yönetici elitler tarafından aynı zamanda siyasi bir iddia olarak algılanması yanlış bir çıkarım değildir. Zira hem bizzat Tanrı hem de peygamberler siyasi amaçlarını gizlemek şöyle dursun, kendilerine inanan müminlere uhrevi ödüllere (cennet) birlikte açık bir şekilde dünyevi iktidar da vadedmektedirler: "Kafirler peygamberlerine, "Ant olsun, ya sizi yurdumuzdan çıkaracağız ya da bizim dinimize dönersiniz." dediler. Rableri de onlara şöyle vahyetti: "Biz zalimleri mutlaka yok edeceğiz. Onlardan sonra sizi elbette o yere (onların topraklarına) yerleştireceğiz. Bu makamımdan korkan ve tehdidimden sakınan kimseler içindir".⁴⁷ "Ant olsun, Zikir'den (Tevrat'tan) sonra Zebur'da da "Yeryüzüne muhakkak benim iyi kullarım varis olacaktır (yeryüzü onların eline geçecektir)." diye yazmıştık".⁴⁸ "Allah, kendilerinden öncekileri egemen kıldığı gibi, içinizden iman edip de salih ameller işleyenleri de yeryüzünde mutlaka egemen kılacağına, onlar için hoşnut ve razı olduğu dinlerini iyice yerleştireceğine, yaşadıkları korkularının ardından kendilerini mutlaka emniyete kavuşturacağına dair vaatte bulunmuştur. Onlar bana kulluk eder ve bana hiçbir şeyi ortak koşmazlar. Artık bundan sonra kimler inkâr ederse, işte onlar fasıkların ta kendileridir".⁴⁹

İsrailoğullarına yönelik yukarıdaki ekonomik ve siyasi vaatlere benzeyen vaatlerin Hz. Muhammed'e (s.a.v.) inanan müminlere de yapıldığı görülmektedir: "Onlar (kâfirler müminlere), "Sizinle beraber doğru yolu tutarsak [Hz. Muhammed'e (s.a.v.) inanırsak] kendi yurdumuzdan (Mekke'den) koparılıp çıkarılırsınız." dediler. Hâlbuki biz onları tarafımızdan bir rızık olarak her türlü meyve ve mahsullerin kendisinde toplandığı, saygın ve güvenli bir yere [Mekke'ye] yerleştirmedik mi? Fakat onların çoğu bilmezler. Biz nimetler içinde şımaran nice memleket halkını helak etmişizdir. İşte kendilerinden sonra içlerinde pek az oturulmuş yurtları! (O yurtlara) biz varis olduk, biz!"⁵⁰ Nitekim Hz. Muhammed'in (s.a.v.) de kendisine inanan çok fazla kişinin olmadığı peygamberliğinin ilk dönemlerinde bile siyasi amaçlarının da olduğu izlenimi veren bazı rivayetler söz konusudur: Afif el-Kindi anlatıyor: Ticaretle uğraşan biriydim. Hac günlerinde Mekke'ye geldim ve (Hz. Muhammed'in (s.a.v.) amcası) Abbas'ın yanına gittim. Onun yanındayken bir adam gelip Kâbe'ye doğru yönelerek namaz kıldı, sonra bir kadın ve bir çocuk daha geldi ve onunla birlikte namaz kıldılar. Ben, "Ey Abbas, bu din de nedir?" diye sordum. Abbas şöyle cevap verdi: Bu yeğenim Muhammed b. Abdullah'tır; Allah'ın kendisini peygamber olarak gönderdiğini, (İran hükümdarı) Kisra ile

⁴⁴ Kasas 28/4–6.

⁴⁵ Kasas 28/35.

⁴⁶ Duhan 44/22–31.

⁴⁷ İbrahim 14/13.

⁴⁸ Enbiya 21/105.

⁴⁹ Nur 24/55.

⁵⁰ Kasas 28/57, 58.

(Bizans imparatoru) Kayser'in hazinelerinin (Allah tarafından) kendisine verileceğini iddia ediyor. Onunla birlikte namaz kılan kadın, eşi Hatice'dir, ona inandı; onunla birlikte namaz kılan o çocuk da Ali b. Ebu Talip'tir, o da ona inandı. Yeryüzünde bu üçünden başka bu dini benimseyen bir başka kişi bilmiyorum...⁵¹ Öte yandan, Hz. Muhammed (s.a.v.) kendisiyle arabuluculuk yapması için amcası Ebu Talib'e geldiklerinde Kureyş'in elitlerine şunları söylemişti: “Bana sadece bir kelime verin⁵² ve böylece onunla Araplara hâkim olun, Acemler de onunla size boyun eğip itaat ederler⁵³.”⁵⁴ Ebu Cehil b. Hişam Hicret gecesi Hz. Muhammed'i (s.a.v.) öldürmek üzere kendisiyle birlikte Hz. Peygamber'in evinin önüne giden Kureyşlilere şunları söyledi: Muhammed kendisine tabi olursanız Arapların ve Acemlerin kralları olacağınızı, öldükten sonra diriltileceğinizi ve Ürdün bahçeleri gibi güzel cennetlerde yaşayacağımızı... iddia ediyor. Bu esnada Hz. Muhammed (s.a.v.) evinden çıktı ve yerden bir avuç toprak aldıktan sonra, “Evet, ben aynen böyle diyorum (Ey Ebu Cehil)...” dedi.⁵⁵

Yine, “(Ey Muhammed) De ki: “Ey mülkün sahibi olan Allah'ım! Sen mülkü dilediğine verirsin, dilediğinden de mülkü çeker alırsın. Dilediğini aziz edersin, dilediğini zelil edersin. Hayır (iyilik, mal, mülk) senin elindedir. Şüphesiz sen her şeye hakkıyla gücü yetensin.”⁵⁶ ayetinin nüzul sebebi ile ilgili rivayetler de Hz. Muhammed'in (s.a.v.) kendine inananlara sadece Arap yarımadasının değil İran ve Bizans'ın hakimiyetini de vadettiğini göstermektedir: “Bu ayet Hz. Peygamber'in İran ve Bizans mülkünün ümmetine verilmesi için Rabbine dua etmesi üzerine inmiştir. De ki: Ey mülkün sahibi Allah'ım! Sen mülkü dilediğine yani Hz. Muhammed ve ümmetine verirsin ve mülkü dilediğinden yani Bizanslılardan ve İranlılardan alırsın. Dilediğini yani Hz. Muhammed ve ümmetini aziz edersin, dilediğini yani Bizanslıları ve İranlıları zelil edersin. Hayır yalnız senin elindedir. Kuşkusuz sen her şeye yani mülkü alıp vermeye de aziz ve zelil kılmaya da kadırsın.”⁵⁷ Rivayete göre, Hz. Muhammed (s.a.v.) Mekke'nin fethi için yola koyulduğunda ümmetine Fars [İran] ve Rum [Bizans] krallıklarını vaat etmiş, bunun üzerine Yahudiler ve münafıklar, “Aman aman! Muhammed – nasıl yapacaksa – Fars ve Rum krallıklarını ele geçirecekmiş! Böyle bir şeye karşı onlar kendilerini pekâlâ savunabilirler!” demişler. Yine rivayete göre, Müslümanlar Hendek Savaşı için hendek kazmaya başladıklarında çukur içinde koca bir tepe gibi büyük bir kaya çıkmıştı ve kayaya adeta kazma işlemiyordu. Bunun üzerine durumu haber vermek için Selman-ı Farisi'yi Hz. Peygamber'e gönderdiler, o da Selman'ın elinden kazmayı alıp kayaya bir darbe indirdi ve kayadan öyle bir ışık saçıldı ki kıvılcımları sanki karanlık bir gecede yanan bir kandil gibiydi. Hz. Peygamber tekbir getirdi, ardından Müslümanlar da tekbir getirdiler. Hz. Peygamber “Bana bu kayadan bir ışık göründü ve ondan Hire saraylarını... gördüm.” dedi. İkinci darbeyi indirdi, sonra “Bana kayadan Rum diyarının kızıl sarayları göründü.” buyurdu. Sonra üçüncü darbeyi indirdi ve “Bana Sana sarayları göründü. Cebrail bana ümmetimin bu yerlerin hepsine sahip olacağını haber verdi, müjdeler olsun!” dedi. Münafıklar ise, “Bak sen şu işe! Muhammed size kuruntular veriyor; aslı astarı

⁵¹ Ebü'l-Hasen Ali b. Ebü'l-Kerem Muhammed b. Muhammed b. Abdülkerim b. Abdülvahid eş-Şeybani İbnü'l-Esir, *el-Kamil fi't-Tarih*, (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1987), 1/582.

⁵² Burada Hz. Muhammed'in (s.a.v.) kastettiği kelime “La ilahe illallah” cümlesidir yani İslam'ı kabul etmektir.

⁵³ كلمة واحدة تعطونها تملكون بها العرب و تدين لكم بها العجم

⁵⁴ İbn Hişam, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, 2/66.

⁵⁵ Ebu Cafer Muhammed b. Cerir Taberi, *Tarihu't-Taberi: Tarihu'r-Rusul ve'l-Müluk*, (Kahire: Daru'l-Maarif, 1968), 2/372, 373.

⁵⁶ Ali İmran 3/26.

⁵⁷ Mukatil b. Süleyman, *Tefsiru Mukatil b. Süleyman*, (Beyrut: Müessesetü't-Tarihi'l-Arabi, 2002), 1/269; ayrıca bk. Taberi, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir, *Taberi Tefsiri*, (İstanbul: Hisar Yayınevi, 1996), 2/240.

olmayan vaatlerde bulunuyor, Medine'den bakıp Hire saraylarını, Kisra'nın Medain'ini gördüğünü ve buraların sizin tarafınızdan fethedileceğini söylüyor! Oysa siz korkunuzdan def-i hacet etmeye bile gidemez halde hendek kazıyorsunuz!" dediler, bunun üzerine bu ayet nazil oldu.⁵⁸

Sonuç

Seyyid Kutub'un da dediği gibi, binlerce yıllık “peygamberler tarihi”, yönetici elitlerin peygamberlik iddiasında bulunan peygamberleri siyasi hırslara sahip politikacılar olarak din istismarı ile suçlamalarının tarihidir.⁵⁹ Bu elitlere göre vahiy aldıklarını belirten peygamberlerin asıl amacı yönetimi/iktidarı ele geçirmek olup peygamberlik iddiası meşruiyet kazanmak için başvurulan bir aldatmacadan ibarettir. Ancak bu tür iddialar bir yana, her halükârda peygamberlik ile siyaset/iktidar arasındaki ilişki oldukça açık ve normal gibi görünmektedir. O halde, peygamberlerin dini liderlik yanında siyasi liderliğe yani iktidara da talip olmaları ne kadar normal ve olağansa, yönetici elitlerin vahiy iddiasıyla ortaya çıkan peygamberleri kendi iktidarları için bir tehlike olarak algılamaları da o kadar gerçekçidir yani bir kuruntu değildir. Nitekim söz konusu elitlerin korktukları başlarına gelmiş ve pek çok peygamber dini, ekonomik ve siyasi rakiplerini alt ederek dini, ekonomik ve siyasi üstünlüğü ele geçirmeyi başarmış, sadece bir peygamber olarak değil aynı zamanda iktidarı ele geçirmiş bir yönetici olarak vefat etmiştir. Örneğin, hem Hz. Davud (a.s.) hem de oğlu Hz. Süleyman (a.s.) sadece peygamber değil aynı zamanda kraldılar. Ne var ki peygamberlik olgusunun doğasını ortaya koyan bu gerçeklikten geriye şu kadim soru kalmaktadır: Peygamberlerin yönetime/iktidara da talip olmaları (peygamberlik olgusunun tabii bir gereği olarak) gayet doğal bir gelişme ise, tarihte yönetime/iktidara talip olan bazı kişilerin peygamberleri taklit etmek suretiyle peygamberlik iddiasında bulunmuş olmaları mümkün müdür? Bu bağlamda “yalancı peygamberler” konusunu incelemeye başlamak bu sorunun cevabını araştırmak için doğru bir çıkış noktası olabilir.⁶⁰

Sonuç itibariyle, peygamberlerin dünyevi hâkimiyet ve iktidara sahip olmalarının çıkış noktasında hedeflenen bir amaç olmaktan çok düzen ve dünya görüşü değişiminin doğal bir sonucu olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Yani siyasi ve ekonomik elitlerin iddiaları ne olursa olsun, peygamberler siyasi amaç ve hedeflerin değil vahyin yönlendirmesi ile mücadele etmişler ve bu açıdan dini siyasete değil, olsa olsa siyaseti dine alet etmişlerdir. Yani siyaset amaç değil araçtır; amaç Allah'ın razı olacağı toplumsal bir düzen kurmaktır. Öte yandan peygamberler sadece birer peygamber değil aynı zamanda birer devrimci olarak kabul edilirse din ve siyaset arasındaki ilişki zaten bir kez daha oldukça doğal bir ilişkiye dönüşecektir. Bir diğer deyişle, Allah'ın razı olacağı toplumsal bir düzen kurmak için mecburen ekonomik kaynaklara ve siyasi/askeri güce ihtiyaç duyulacaktır. Ne var ki, peygamberlerle siyaset arasındaki bu doğal ve masum ilişkinin ötesinde tarih boyunca bazı elit ve yöneticilerin dini hem ekonomik hem de siyasi hedeflerine ulaşmak amacıyla bir tür istismar aracı olarak

⁵⁸ Zemahşeri, *el-Keşşaf: Keşşaf Tefsiri*, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2016), 1/906; ayrıca bk. Fahrüddin er-Razi, *Tefsir-i Kebir: Mefatihü'l-Gayb*, (Ankara: Akçağ Yayınları, 1989), 6/236, 237; İmam Kurtubi, *El-Camiu Li Ahkami'l-Kur'an*, (İstanbul: Buruc Yayınları, 2003), 4/157, 158, 160; Suyuti, *ed-Dürri'l-Mensur fi't-Tefsir bi'l-Mesur*, (İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2012), 3/433, 434; Celalüddin Muhammed Ahmed Mahalli, Celalüddin Abdurrahman es-Süyuti, *Tefsiru'l-Celaleyn*, 53; Gurabzade Ahmed Efendi, *Zübedü Asari'l-Mevahib ve'l-Envar: Gurabzade Tefsiri*, 169, 170; Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, (İstanbul: Azim, 1992), 2/336, 337; Ebü'l-Hasen Ali b. Ahmed Vahidi, *Esbabü Nüzuli'l-Kur'an*, (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1991), 102–104.

⁵⁹ Seyyid Kutub, *Fi Zilali'l-Kur'an*, 4/2464.

⁶⁰ Örneğin bk. Bahriye Üçok, *İslam'dan Dönenler ve Yalancı Peygamberler*, (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1967), 1–111.

kullanmış oldukları da herhalde kimsenin inkâr edemeyeceği bir olgu olarak karşımızda durmaktadır. Yani tarih boyunca peygamberler dışındaki bazı yöneticilerin ekonomik ve siyasi çıkarları için dini istismar etmiş olduklarını söylemek yanlış olmasa gerektir.⁶¹

Kaynakça

Abdülkadir Hamid, et–Ticani. *Usulü'l–Fikri's–Siyasi fi'l–Kur'ani'l–Mekki*. Amman: Daru'l–Beşir, 1995.

Ahmed, Manzooruddin. “Kur'an'da Anahtar Siyasi Kavramlar”. çev. Kazım Güleçyüz. *İslam'da Siyaset Düşüncesi*. ed. Fazlurrahman vd. 75–103. İstanbul: İnsan Yayınları, 1995.

Akbulut, Ahmet. “Kur'an-ı Kerim Açısından Egemenlik Meselesi”. *İslami Araştırmalar* 8/3–4 (1995), 149–159.

Akbulut, Ahmet. *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası*. Ankara: Otto, 5. Bs., 2017.

Akça, Gürsoy. *Osmanlı Devletinde Bilgi ve İktidar*. Konya: Palet Yayınları, 2010.

Akdoğan, Ali. *Din Sosyolojisi*. Rize: STS Yayınları, 2013.

Akgül, Mehmet. *Türk Modernleşmesi ve Din*. Konya: Çizgi Kitabevi, 1999.

Aktay, Yasin. “Cumhuriyet Döneminde Din Politikaları ve Din İstismarı”. *İslamiyat* 3/3 (2000), 37–49.

Akyüz, Vecdi. *Kur'an'da Siyasi Kavramlar*. İstanbul: Kitabevi, 1998.

Arabacı, Fazlı. “Din ve Siyaset”. *Ana Başlıklarıyla Din Sosyolojisi*. ed. Niyazi Akyüz, İhsan Çapcıoğlu. 353–361. Ankara: Grafiker Yayınları, 4. Bs., 2012.

Ataman, Kemal. *Sivil Din*. Bursa: Emin Yayınları, 2009.

Aydın, Mustafa. *Siyasetin Sosyolojisi*. İstanbul: Açılım Kitap, 2002.

Baljon, J. M. S.. *Kur'an Yorumunda Çağdaş Yönelimler*. çev. Şaban Ali Düzgün. Ankara: Fecr Yayınları, 1994.

Bauberot, Jean (Hazırlayan). *Avrupa Birliği Ülkelerinde Dinler ve Laiklik*. Çev.: Fazlı Arabacı. İstanbul: Ufuk Kitapları, 2003.

Bozkurt, Nahide. “Abbasilerde İktidarın Meşruiyeti Üzerine Bir Analiz”. *İslamiyat* 3/3 (2000), 147–158.

---

⁶¹ Bu konuda *İslamiyat* dergisinin “Din İstismarı” konulu özel sayısında yer alan şu makalelere bakılabilir: Mehmed S. Hatiboğlu, “İstismar”, *İslamiyat* 3/3 (2000), 7–9; Adil Çiftçi, “Din İstismarı: Kavramsal ve Kuramsal Bir Çalışma – Sosyolojik Bir Yaklaşım –”, *İslamiyat* 3/3 (2000), 11–28; Mustafa Öztürk, “İslam Tefsir Geleneğinde Yorum Manipülasyonu: ‘Ulu'l–Emr’ Kavramı Örneği”, *İslamiyat* 3/3 (2000), 79–98; İbrahim Sarıçam, “Klasik Dönem İslam Tarihinde Din İstismarı – Dört Halife ve Emeviler Dönemi –”, *İslamiyat* 3/3 (2000), 139–146.

Cabiri, Muhammed Abid. *Arap–İslam Siyasal Aklı*. Çev.: Vecdi Akyüz. İstanbul: Kitabevi, 2. Bs., 2001.

Celalüddin es–Süyuti. *ed–Dürri'l–Mensur fi't–Tefsir bi'l–Mesur*, 7. Kahire: Merkezü Hicr li'l–Buhus ve'd–Dirasati'l–Arabiyye ve'l–İslamiyye, 2003.

Cipriani, Roberto. *Din Sosyolojisi: Tarih ve Teoriler*. Yayına Hazırlayan: Ali Coşkun. çev. Muammer Ak vd. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2011.

Çapcıoğlu, İhsan. *Modernleşen Türkiye'de Din ve Toplum*. Ankara: Otto, 2011.

Çelik, İbrahim. “Kur'an'da Mele' Terimi, Peygamberler ve Onlara Uymak İstemeyenler”. *T.C. Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (1986), 75–83.

Çiftçi, Adil. “Din İstismarı: Kavramsal ve Kuramsal Bir Çalışma – Sosyolojik Bir Yaklaşım –”. *İslamiyat* 3/3 (2000), 11–28.

Davie, Grace. *Modern Avrupa'da Din*. çev. Akif Demirci. İstanbul: Küre Yayınları, 2005.

Dursun, Davut. *Osmanlı Devletinde Siyaset ve Din*. İstanbul: İşaret Yayınları, 2. Bs., 1992.

Er, İzzet. *Din Sosyolojisi*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1998.

Fahrüddin er–Razi. *Tefsir–i Kebir: Mefatihü'l–Gayb*, 6. çev. Suat Yıldırım vd. Ankara: Akçağ Yayınları, 1989.

Fahrüddin er–Razi. *Tefsir–i Kebir: Mefatihü'l–Gayb*, 16. çev. Suat Yıldırım vd. Ankara: Akçağ Yayınları, 1993.

Fahrüddin er–Razi. *Tefsir–i Kebir: Mefatihü'l–Gayb*, 12. çev. Suat Yıldırım vd. İstanbul: Huzur Yayınevi, 2002.

Fazlurrahman vd.. *İslam'da Siyaset Düşüncesi*. çev. Kazım Güleçyüz. İstanbul: İnsan Yayınları, 1995.

Furseth, Inger, Repstad, Pal. *Din Sosyolojisine Giriş: Klasik ve Çağdaş Kuramlar*. çev. İhsan Çapcıoğlu, Halil Aydınalp. Ankara: Birleşik Yayınevi, 2011.

Gurabzade Ahmed Efendi. *Zübedü Asari'l–Mevahib ve'l–Envar: Gurabzade Tefsiri*. Hazırlayan: Mehmet Akif Alpaydın. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2016.

Günay, Ünver. *Din Sosyolojisi*. İstanbul: İnsan Yayınları, 1998.

Harman, Ömer Faruk. “Nuh”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 33/224–227. İstanbul: TDV, 2007.

Hasırızade Elif Efendi. *en – Nuru’l-Furkan fi Şerhi Lügatil-Kur’an: Kur’an Lügati*, 2. Hazırlayanlar: Mustafa Koç, Eyyüp Tanrıverdi. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2015.

Hatiboğlu, Mehmed S.. “İstismar”. *İslamiyat* 3/3 (2000), 7–9.

Heck, Paul L.. “Politics and the Qur’an”. *Encyclopaedia of the Qur’an*. ed. Jane Dammen McAuliffe. 4/125–151. Leiden–Boston: Brill, 2004.

İbn Hişam. *es-Siretü’n-Nebeviyye*, I. nşr. Ömer Abdüsselam Tedmüri. Beyrut: Daru’l-Kitabi’l-Arabi, 1990.

İbn Hişam. *es-Siretü’n-Nebeviyye*, 2. nşr. Ömer Abdüsselam Tedmüri. Beyrut: Daru’l-Kitabi’l-Arabi, 1990.

İbnü’l-Esir, Ebü’l-Hasen Ali b. Ebü’l-Kerem Muhammed b. Muhammed b. Abdülkerim b. Abdülvahid eş-Şeybani. *el-Kamil fi’t-Tarih*, 1. Beyrut: Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1987.

İmam Kurtubi. *El-Camiu Li Ahkami’l-Kur’an*, 8. çev. M. Beşir Eryarsoy. İstanbul: Buruc Yayınları, 1999.

İmam Kurtubi. *El-Camiu Li Ahkami’l-Kur’an*, 4. çev. M. Beşir Eryarsoy. İstanbul: Buruc Yayınları, 2003.

Kehrer, Günter. *Din Sosyolojisi*. çev. Semahat Yüksel. İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 1992.

Kılıç, Ünal. *Peygamber ve Dört Halife Günlerinde Şehir Yönetimi ve Valilik*. Konya: Yediveren Kitap, 2004.

Konrad–Adenauer Stiftung. *Türkiye ve Avrupa’da İslam, Devlet ve Modern Toplum*. Ankara: Konrad–Adenauer Stiftung Yayını, 2005.

Köktaş, M. Emin. *Din ve Siyaset: Siyasal Davranış ve Dindarlık*. Konya: Vadi Yayınları, 1997.

Köse, Ali, Küçükcan, Talip (ed.). *Avrupa Birliği Ülkelerinde Din–Devlet İlişkisi*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2008.

Kurtkan Bilgiseven, Amiran. *Din Sosyolojisi*. İstanbul: Filiz Kitabevi, 1985.

Kurtubi, Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebubekir. *el-Cami li-Ahkami’l-Kur’an*, 11. Beyrut: Müessesetü’r-Risale, 2006.

Kurtubi, Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebubekir. *el-Cami li-Ahkami’l-Kur’an*, 15. Beyrut: Müessesetü’r-Risale, 2006.

Mahalli, Celalüddin Muhammed Ahmed, es-Süyuti, Celalüddin Abdurrahman. *Tefsiru’l-Celaleyn*. Beyrut: Daru’l-Fikr, 1998.

Mardin, Şerif. *Türkiye’de Din ve Siyaset*. İstanbul: İletişim Yayınları, 6. Bs., 1999.

Mardini, Souran. *Fundamental Religio–Political Concepts in the Sources of Islam*. Edinburgh: University of Edinburgh, Department of Islamic and Middle Eastern Studies, Faculty of Arts, Ph.D Thesis, 1984.

Marx, Karl, Engels, Friedrich. *Din Üzerine*. çev. Kaya Güvenç. Ankara: Sol Yayınları, 5. Bs., 2013.

Mensching, Gustav. *Dini Sosyoloji*. çev. Mehmet Aydın. Konya: Din Bilimleri Yayınları, 2. Bs., 2004.

Mevdudi, Ebu’l–Ala. *Tefhimu’l–Kur’an*, 2. çev. Muhammed Han Kayani vd. İstanbul: İnsan Yayınları, 2. Bs., 1991.

Mevdudi, Ebu’l–Ala. *Tefhimu’l–Kur’an*, 3. çev. Muhammed Han Kayani vd. İstanbul: İnsan Yayınları, 2. Bs., 1991.

Mevdudi, Ebu’l–Ala. “İslam’da Siyaset Anlayışı”. çev. Erol Güngör. *İslamın Bugünkü Meseleleri*. Erol Güngör. 236–253. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 12. Bs., 1998.

Muhammad Abdel Haleem. *Understanding the Qur’an: Themes and Style*. New York: I. B. Tauris Publishers, 2001.

Muhammed Abdullah. *Kur’an Devleti*. çev. Nezir Demircan. Ankara: İkbal Yayınları, 1976.

Muhammed Ahmed Halefullah. *el–Kur’an ve’ d–Devle*. Kahire: Mektebetü’l–Enclü’l–Mısriyye, 1973.

Muhammed Hamidullah. *İslam Peygamberi – I*. çev. Salih Tuğ. Ankara: Yeni Şafak, 2003.

Muhammed Hamidullah. *İslam Peygamberi – II*. çev. Salih Tuğ. Ankara: Yeni Şafak, 2003.

Mukatil b. Süleyman. *Tefsiru Mukatil b. Süleyman*, 1. Beyrut: Müessesetü’t–Tarihi’l–Arabi, 2002.

Mukatil b. Süleyman. *Tefsiru Mukatil b. Süleyman*, 2. Beyrut: Müessesetü’t–Tarihi’l–Arabi, 2002.

Okumuş, Ejder. *Türkiye’nin Laikleşme Serüveninde Tanzimat*. İstanbul: İnsan Yayınları, 1999.

Okumuş, Ejder. *Klasik Dönem Osmanlı Devleti’nde Din–Devlet İlişkisi*. Ankara: Lotus Yayınevi, 2005.

Okumuş, Ejder. *Dinin Meşrulaştırma Gücü*. İstanbul: ARK Kitapları, 2005.

Okumuş, Ejder. “Din ve Siyaset”. *Din Sosyolojisi*. ed. Mehmet Bayyigit. 199–224. Konya: Palet Yayınları, 2013.

Öztürk, Mustafa. “İslam Tefsir Geleneğinde Yorum Manipülasyonu: ‘Ulu’l-Emr’ Kavramı Örneği”. *İslamiyat 3/3* (2000), 79–98.

Razi Fahrudin, Muhammed. *Tefsiru’l-Fahri’r-Razi el-Müştehir bi’t-Tefsiri’l-Kebir ve Mefatihi’l-Gayb*, 17. Beyrut: Daru’l-Fikr, 1981.

Razi Fahrudin, Muhammed. *Tefsiru’l-Fahri’r-Razi el-Müştehir bi’t-Tefsiri’l-Kebir ve Mefatihi’l-Gayb*, 23. Beyrut: Daru’l-Fikr, 1981.

Robert, Jacques. *Batı’da Din–Devlet İlişkileri: Fransa Örneği*. çev. İzzet Er. İstanbul: İz Yayıncılık, 1998.

Sarıçam, İbrahim. “Klasik Dönem İslam Tarihinde Din İstismarı – Dört Halife ve Emeviler Dönemi –”. *İslamiyat 3/3* (2000), 139–146.

Seyyid Kutub. *Fi Zilali’l-Kur’an*, 3. Kahire: Daru’s-Şuruk, 2003.

Seyyid Kutub. *Fi Zilali’l-Kur’an*, 4. Kahire: Daru’s-Şuruk, 2003.

Showkat Ahmad Dar. “Political Thought in the Holy Qur’an”. *Hazara Islamicus 3/1* (2014), 9–20.

Sena, Cemil. *Hizmet Muhammed’in Felsefesi*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1975.

Sezen, Yümni. *Sosyoloji Açısından Din*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2. Bs., 1993.

Soudani, Aslam. *Can One Speak of a Qur’anic Political Theory – A Hermeneutical Study Employing Semantic and Thematic Approaches*. Durham: University of Durham, School of Government and International Affairs, Degree of Doctor of Philosophy, 2014.

Spinoza, Benedictus. *Teolojik–Politik İnceleme*. çev. Cemal Bali Akal, Reyda Ergün. Ankara: Dost Kitabevi, 4. Bs., 2016.

Subaşı, Necdet. *Din Sosyolojisi*. İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi, 2014.

Suyuti. *ed-Dürrü’l-Mensur fi’t-Tefsir bi’l-Mesur*, 3. çev. Hasan Yıldız. İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2012.

Şentürk, Recep. *Yeni Din Sosyolojileri*. İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 2004.

Taberi, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir. *Tarihu’t-Taberi: Tarihu’r-Rusül ve’l-Müluk*, 2. Kahire: Daru’l-Maarif, 1968.

Taberi, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir. *Taberi Tefsiri*, 2. çev. Hasan Karakaya, Kerim Aytakin. İstanbul: Hisar Yayınevi, 1996.

Taberi, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir. *Tefsiru't-Taberi: Camiu'l-Beyan an Tevili Ayi'l-Kur'an*, 12. Kahire: Daru Hicr, 2001.

Taplamacıoğlu, Mehmet. *Din Sosyolojisi*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 3. Bs., 1983.

Üçok, Bahriye. *İslam'dan Dönenler ve Yalancı Peygamberler*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1967.

Vahidi, Ebü'l-Hasen Ali b. Ahmed. *Esbabü Nüzuli'l-Kur'an*. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1991.

Wach, Joachim. *Din Sosyolojisi*. Çev.: Ünver Günay. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1995.

Watt, W. Montgomery. *Hazreti Muhammed: Peygamber ve Devlet Adamı*. çev. Erdem Türközü. İstanbul: İletişim Yayınları, 2. Bs., 2015.

Weber, Max. *Sosyoloji Yazıları*. çev. Taha Parla. İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 2. Bs., 1987.

Weber, Max. *Din Sosyolojisi*. çev.: Latif Boyacı. İstanbul: Yarın Yayınları, 2012.

Yazır, Elmalılı M. Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*, 2. Sadeleştirilenler: İsmail Karaçam vd. İstanbul: Azim, 1992.

Yazır, Elmalılı M. Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*, 5. Sadeleştirilenler: İsmail Karaçam vd. İstanbul: Azim, 1992.

Zemahşeri. *el-Keşşaf: Keşşaf Tefsiri*, 1. çev. Muhammed Coşkun. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2016.

Zemahşeri. *el-Keşşaf: Keşşaf Tefsiri*, 3. çev. Adil Bebek. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2017.

Zemahşeri. *el-Keşşaf: Keşşaf Tefsiri*, 4. çev. Muhammed Coşkun. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2018.